

УДК 908(476.7)

ОЛЕКСАНДР ІЛЬІН ЯК ДОСЛІДНИК ВУЗЛОВНИХ МОМЕНТІВ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Виктор Мисиюк

Берестейський державний технічний університет, Бересть, Республіка Білорусь
berestiuk@hotmail.com

Стаття присвячена творчості одного з найбільш плідних дослідників історії Берестейського регіону. Його публікації сприяли пробудженню інтересу до історії, розширенню тематичного поля наукових досліджень, а також кристалізації ідентичності жителів регіону.

Ключові слова: Олександр Ільїн, Берестейщина, Пинськ, регіоналістика, берестейка, історія, літератури, біографістика

ALEXANDER ILYIN AS A RESEARCHER OF KEY MOMENTS IN REGIONAL HISTORY

Victor Misiyuk

346

The article is devoted to the work of one of the most prolific researchers of the history of the Brest region. His publications have helped to arouse interest in history, expand the thematic field of research, and crystallize the identity of the region's inhabitants.

Keywords: *Oleksandr Ilyin, Beresteyschyna, Pinsk, regional studies, beresteica, literary history, biography studies*

Описати весь об'єм зробленого, усю тематику дослідницьких зацікавлень в гуманітарній сфері доцента Поліського державного університету, кандидата фізико-математичних наук Олександра Ільїна дуже складно. Він не обмежував себе ні хронологічними рамками, ні вибором мови, ні конкретною традицією, школою, середовищем. При тому попри відстороненість, якої вимагає научна об'єктивність, автор був емоційною людиною, членом громадських організацій і пов'язував себе з конкретним краєм, вріс у Берестейщину не тільки родинними зв'язками, знайомствами, працею, хатніми клопатами, але й, що дуже важливо, інтелектуально. Пан Олександр мав яскраво виражене почуття громадського обов'язку інтелектуала перед суспільством в якому він живе [2, с.40]. Тому регіональна культура була для нього суб'єктом історії. Його цікавив не стільки набір фактів, скільки внутрішні зв'язки часово-просторових процесів. Багато концептуальних статей автор друкує українською мовою. Причини можуть бути як особисті, обумовлені національною ідентичністю, так і пов'язані з контактами з видавцями, а також відкритістю, толерантністю українських видань кінця ХХ століття до новаторських пошуків. Українська стає однією з його робочих мов, хоча виховувався він, як більшість представників точних наук радянського часу, в російськомовному освітньому середовищі.

З методологічної точки зору поворотними для Олександра Ільїна були публікації 1993 року «Використання народознавчого матеріалу на лабораторних заняттях з інформатики» та «Народознавчий матеріал на практичних заняттях з математики». Десь в той момент він відкриває для себе світ гуманітаристики. Через два роки дослідник через суто краснавчу тематику, зацікавлення видатними постатями Глухова, міста в якому довелося працювати викладачу, приходять до ширшого розуміння характеру освітянського середовища ХVIII століття (представниками якого були Андрій Рачинський, Максим Березовський, Яків Маркович, Іван Тимківський, Григорій Теплов, Василь Мирович, Федір Туманський, Олександр Радишев, Олександр Безбородко, Василь Капніст) і таким чином поринає у проблеми витоків націотворення. В 1996 році виходять його публікації присвячені «Історії русів», «Слову о полку Ігоревім» та «Розмові Великої Росії з Малоросією», а також людям пов'язаним з поширенням подібних пам'яток Михайлу Миклашевському, Василю Тарновському, Михайлу Бобровському. Саме в цей час формується уява про значення в інтелектуальному житті ХVIII-ХІХ століть такої з'яви як гуртки, а вони могли бути неформальними об'єднаннями непомітними з точки зору діловодства. З'являються окремі публікації на цю тему («Чи існував Новгород-Сіверський патріотичний гурток?»), яка знайде своє продовження у аналізі діяльності декабристів, філоматів, філаретів та інших («Повстання на Сенатській площі починалося в Бересті?», «Декабристи і Берестейщина», «Загадки і таємниці 14 грудня 1825 року», «Берестейські і свислоцькі сторінки справи №632», «Вогник патріотизму в свислоцькій гімназії ніколи не згасав», «Повстанці-берестейці», «1831 рік на Берестейському Поліссі», «Поліцейський нагляд в Берестейському і Пружанському повітах після повстання 1831 року», «Діяльність польської «Співдружність польського народу» на Берестейсько-Пинському Поліссі», «Берестейська змова 1848 року» і інших). В результаті в 1999-2001 році дослідник знаходить в собі сили описати власне бачення того, як формувалася білоруська національна ідея («Доленга-Ходаківський і панславистські плани князя А.Є.Чарторийського в контексті виникнення білоруської і української національної ідей», «Де шукати витoki білоруської національної ідеї, або хто написав поеми «Енеїда навиворіт» і «Тарас на Парнасі?»), «Чому не з'явився білоруський «Кобзар» у середині ХІХ століття?», «Паулюк Багрим і Тарас Шевченко: хто у кого переймав?»). Також висловлюється щодо витоків Русі, білоруського та українського етногенезів («Походження Русі - нова концепція», «Де шукати Білу, Чорну і Червону Русь?», «Звідки пішов народ білоруський», «Знову про походження білорусів», ««Повість минулих літ» і питання етногенезу білорусів»). Частина праць була присвячена добі Ренесансу («Руська ідея в Великому князівстві литовському», «Невичерпність і безмежність Франциска Скорини», «Берестейська Біблія - одна з причин створення Острозької?», «Пахомій Логофет, Дмитро Траханіот, Андрій Римша - автори «Повісті минулих літ?»), «Чи друкувалась «Хронологія» Андрія Римши у Острозі?», «Панславист Лев Сопіга і бібліотека Івана Грозного», «Рід Сопіг і греко-католицька церква»). Подібне заглиблення дозволило пізніше робити досить великі ретроспекції. В перших статтях читаються чіткі сюжетні лінії, зв'язки між темами та витoki пізніших праць. Завдяки розширенню дослідницького кола автор перетворюється на дослідника-енциклопедиста. Причини серед іншого в тому, що в радянський період зазначена тематика вивчалась достатньо поверхово, не була присутня в масовій свідомості, не була настільки соціально затребувана. По-друге, не було не було міцних

шкіл регіоналістики, зокрема на Берестейщині до початку 90-х років ХХ століття не було жодного історичного факультету. Не кожен автор наважиться доповнити знання сучасників про класиків літератури (Тараса Шевченка, Якуба Колоса, Адама Міцкевича, Ігнатія Крашевського), видатних полководців (Тадеуша Костюшко, Олександра Суворова) чи сучасних діячів культури. Але Олександр Ільїн був в тому плані людиною дуже рішучою, вважав за необхідне розбурхати цікавість до життя творців, показати їх людську природу не викривлену лоском нанесеної пізніше бронзи. В певному моменті однією з улюблених тем стане літературознавчий та біографічний аналіз творчості Миколи Гоголя, можливість впливу на його творчість реальних подій берестейської історії («Українські і російські блукання Миколи Гоголя», «Андрій Боболя і «Тарас Бульба»», «Загадка Миколи Гоголя», «Поліські коріння Гоголя»).

Коли Олександр Ільїн безпосередньо заглибився у проблеми берестейки він був вже досвідченим автором, тому пізніші публікації стали тематично вужчими, спирались на архівні джерела, евристичну документальну інформацію. За підрахунками головного редактора газети «Берестейський край» Михайла Петруковича в 1998-99 роках на її сторінках було опубліковано 43 (!) статті Олександра Ільїна [3, с. 10-11]. Публікації пана Олександра, як одного з провідних авторів, були лицем газети. На нашу думку цей час став важливим моментом дослідницької трансформації. На зміну зацікавленню дедуктивним методом, метафізичною проблематикою приходить усвідомлення практичної ваги індуктивного методу та діалектичного підходу. Дослідник все частіше віддає перевагу класичним науковим розвідкам перед науковою журналістикою. На жаль, вік газети виявився недовгим, вона припинила своє існування, а організація, яка її видавала не пройшла юридичну процедуру перереєстрації. В той час Олександр Ільїн підтримував тісні зв'язки з редакцією підляського часопису «Над Бугом і Нарвою», в якому його матеріали на певний час стали основою рубрики «Берестейщина». Але ж творчі плани були значно більшими за добір матеріалу для рубрики. В цей момент пан Олександр усі свої надії поклав на краєзнавчий часопис з Берези. Своє бачення та завдання як дослідника-регіоналіста він виклав у матеріалі ««Гістарычная Брама» – це одна спроба створення часопису, присвяченого історії і краєзнавству Берестейщини». Вдалося не тільки зберегти районну ініціативу, але й значно розширити її. В результаті краєзнавче видання отримало університетський статус [4, с. 29]. На скільки особисто важливим було згадане видання свідчить те, що свою серію монографій дослідник публікував під назвою «Палеская бібліятэчка часопіса «Гістарычная Брама»».

Берестейщина регіон багатий традиціями, локальність є однією з його визначних рис. Ось чому для розуміння її історії необхідно чітко усвідомлювати, що вона складається з двох історичних земель: Берестейської і Пинської. Остання з них більшою мірою зберегла етнічну самобутність і при тому була місцем міжкультурних контактів. Національні процеси тут виділялись специфічними темпом, нелінійним характером. Побідні фактори міцно впливали на формування місцевих еліт. Такі приклади надзвичай цікаві і складні для аналізу. Можна собі уявити які почуття пробуджували такі колумбівські завдання. Для повноти образу дослідник не гребував заглиблюватися в теми економічної історії. Написав для вишу, що виріс з банківського коледжу і в якому Олександр Ільїн пропрацював останні роки свого життя, статті «З дореволюційної історії банківських і кредитних установ Пинська», «З історії банківської справи в Пинську в міжвоєнний період», «Пинський відділ Білоруського кооперативного банку у Вільно (1926-1932 гг.): створення і діяльність». Вони разом з значною групою публікацій, таких як «Пинська художня школа 20-30-х років ХХ століття» і «Шалаш поетів», доповнювали картину громадсько-політичного, економічного, культурного життя міста. Серйозне зацікавлення Пинщиною не було випадковим, ще з 1998 року (за п'ять років до того, як він переїхав на працю у місцевий університет) на сторінках «Берестейського краю» з під пера краєзнавця з'являється серія пинських статей («Дмитро Булгаковський – збирач і видавець фольклору пинчуків», «Пинськ – колыска поліської літератури», «Дунін-Марцінкевич і Ольпень», «Український письменник з Овзичів», «Загадки пинської школи архітектурного пейзажу», «Пинчук – супротивник Суворова», «Князі Друцкі-Любецькі», «Останній пинський князь і осередок при його дворі», «Ще один історик Пинська», «Поліський Єрусалим», «Пинський апостол і «Тарас Бульба»», «Пинський Скворода», «Мандрівники про Пинськ», «Скирмунти», «Землемір Лаврін Война», ««Потоп» на Пинщині», «Хто вони, герої вірша Франца Савича»). Монографія Олександра Ільїна «Нариси історії культури Пинщини (ІХ - поч. ХХ ст.ст.)» стала закономірним результатом досліджень історії регіону. У виданні, серед іншого, були опубліковані раніше невідомі сторінки зачатків національного театру. Вже після виходу книги тема історії міста була розвинута у статті «Нариси історії культури Пинська початку і середини ХІХ століття», а також неодноразово доповнювалась окремими публікаціями. Через них невтомний дослідник підходить до дослідження двох ключових в історії української національної культури регіону пам'яток. Тексти обох творів із супровідними статтями завдяки старанням пана Олександра увійшли до антології української літератури Берестейщини «До тебе, світе». Перший з них - водевіль «Пинська шляхта». В 2007 році виходить стаття «Чи Степан Куклінський є автором «Пинської шляхти»?», а в 2009 продовження «Письменник і фольклорист Дмитро Булгаківський є автором «Пинської шляхти»?» і «Ще раз про авторство «Пинської шляхти»», в наступному році вийшла стаття «Приватизована історія білоруської літератури ХІХ століття або справа літературного погромника Лукаша Бенде живе і квітне», а за рік «Крапку ставити поки

рано». Через вісім років автор повернувся до теми у статті ««Хрін тобі в очі!»: то хто ж написав «Пинську шляхту»?». Однією з сюжетних ліній цього дослідження були зв'язки директора пинської гімназії Стефана Куклинського з автором однієї з перших регіональних граматики, о.Платоном Тихоновичем («Директор гімназії Куклинський і священник Тихоновський»). В згаданих публікаціях на роль авторів видатного драматичного твору запропоновано дві кандидатури: Стефана Куклинського та Дмитра Булгаковського. Другий твір – унікальний приклад синтезу польсько-українських національних традицій, латинсько-кириличний буквар «Русинський лементар» («Хто ж все-таки є автором «Русинського лементара»?». Через цю тему автор також заглибився в дослідження історії роду відомих меценатів Скірмунтів (««Клята» патріотка Констанція Скірмунт», «Доля бібліотеки і архіву молодівсько-поріцьких Скірмунтів», «Олександр Скірмунт і товариство взаємного кредиту польських землевласників», «Роман Скірмунт в громадсько-політичному житті Пинщини в 20-30-і рр. ХХ ст.»).

Одним з найважливіших джерел про національні симпатії берестейського духовенства була доповідна записка Ніканора Котовича. Але що було відомо про цей рід? До того, як його взявся описати Олександр Ільїн - практично нічого. Детальне знайомство з родоводом починалось з публікацій «Поліські священники Котовичи», «Черевачицькі Котовичі - священник, діячі культури і просто люди», «Петербурзький і пинський архітектор Миколай Котович», що пізніше переросло в плани окремої монографії, на жаль не реалізовані за життя автора. Не дивно, що саме духовенству дослідник буде приділяти велику увагу й пізніше.

Період діяльності української адміністрації на Берестейщині до недавнього був суцільною білою плямою. Крім мемуарів Василя Дмитрюка, Тимоша Олесюка, Левка Квартирука, які в регіоні стали доступні в середині 90-х років ХХ століття. Військові лихоліття, розгром національних організацій в часи проведення політики санації і інші фактори вплинули на те, що безпосередньо на Берестейщині не збереглися відповідні архівні матеріали. Ситуацію кардинально змінили публікації Олександра Ільїна, який знайшов низку документів у київських архівах. Вони не тільки доповнювали мемуари, але й вводили цілком нову інформацію. Також було висвітлено багато деталей без яких неможливо було б уявити національне відродження міжвоєнного часу. Так з'явився цикл публікацій «Західне Полісся в Українській Державі гетьмана Скоропадського (Історія в документах)». В серії «Берестейський мир» опубліковано статтю «Культура Пинська в часи німецької окупації (1915–1918 рр.)», в якій серед іншого, як і у попередніх, міститься інформація про українські театральні вистави. Пинськ, як відомо, в ті часи входив до особливого утворення, керівнику якого Олександр Ільїн присвятив окрему статтю під назвою «Петро Патон – губернський староста Поліської округи Української Держави». Таким чином виникла думка й про публікацію матеріалів присвячених роду Бохенських, один з представників якого очолював адміністрацію Пинського повіту, інший командував військовим підрозділом, так званим Волинсько-Пинським батальйоном. На жаль озвучена вона була вже після смерті автора ідеї.

Один з найбільш активних періодів міжвоєнного життя мав також свої білі плями, складні питання за які взявся Олександр Ільїн. Так з'явилися статті присвячені видатному публіцисту Борису Ольхівському, письменнику Андрію Крижанівському і поету Володимиру Китаєвському («Українська молодь з Галичини, Волині, Холмщини і Полісся у Віленському університеті», «Борис Ольхівський – український письменник-есеїст, дослідник Полісся і Волині», «Іван Шендрик і Борис Ольхівський - агенти митрополита Шептицького зі збору в Західній Білорусі документів, що стосуються церковної історії», «Андрій Крижанівський - український письменник-неоромантик із берестейського Полісся», «Забутий український прозаїк-неоромантик», ««Бо любим Полісся та й мову свою»: До 115-річчя з дня народження Володимира Китаєвського»). Вражений інтелектуальним зростанням берестейської молоді, появи в Бересті нового покоління універської молоді Олександр Ільїн публікує першу україномовну наукову монографію в Республіці Білорусь. Книга «Борис Ольхівський – письменник-есеїст, співець та дослідник Полісся» стала не тільки першою в серії «Палеская бібліятэчка часопіса «Гістарычная Брама», але була в ній же перевидана в розширеному варіанті вдруге. Кілька статей були написані про невідомі досі факти з історії національного руху («Український визвольний рух у донесеннях польського агента «Гураля»), «Національна ситуація на Берестейщині в оцінці польського воєводи», «Православне духівництво Берестейщини у боротьбі за українську школу та культуру в 20-30-х роках ХХ століття», «Олександр Базилевич - полковник армії УНР, просвітянин і банкір на Поліссі»).

Дослідник-біографіст починав працювати над темою табору в Березі-Картузкий саме із знайомства та систематизації матеріалів з особистих справ в'язнів концтабору. Складно повірити, що заглиблення у березовську тематику почалося зі статей 2008 року під назвою «Арсен Річинський у березо-картузькому концтаборі» [1, с.13] та «Підляшукі в таборі Береза-Картузька». В 2010 році побачило світ видання «За тебе, Україно... : з архіву в'язнів концтабору Береза-Картузька (1934-1935) часів II Річі Посполитої Польської». Через чотири роки воно було доповнене та перевидане. Згодом, завдяки відкриттю нових джерел, глибшому аналізу Олександром Ільїним у співавторстві було підготовлено в 2019 році фундаментальне видання «Нариси історії Береза-Картузького концтабору (липень 1934 – вересень 1939)». Переоцінити його

значення важко. Табір мав загальнодержавне значення, визначав громадсько-політичний клімат 30-х років, що не могло не вплинути на ситуацію в регіоні, загострення поліцейського режиму, перетворення Поліського воєводства у так званий «польський Сибір». Нагадаємо, що його поява була реалізацією планів коменданта Берестейської в'язниці, співорганізатора Берестейського судового процесу, ініціатора ліквідації єдиної в регіоні науково-дослідницької організації Бюро меліорації Полісся, воєводи Поліського воєводства Вацлава Костека-Бернацького. Через Березу пройшли видатні представники регіонального національного руху Григорій Шварко, Лука Волосюк, Олександр Гаврилюк, Павло Артемюк та інші.

Діяльність концтабору на пряму пов'язана з організацією та повстанською діяльністю в 1939 році Поліського лозового козацтва, відомого також під назвою Поліська січ, командиром якого був уродженець Дорогичинського повіту Михайло Війтюк. Олександр Ільїн знайшов в архіві його біографію, портрет і опублікував у збірці наукових праць «Берестейський мир». Це була єдина наукова публікація (якщо не рахувати досліджень автора цих рядків) окремо присвячена Поліському лозовому козацтву за всі післявоєнні роки.

Співпраця Олександра Ільїна з досвідченими обізнаними, часто старішими за віком, авторами була взаємокорисною. Регіон нерідко представляли як територію без власної елітарної культури, але антології української літератури Берестейщини «До тебе, світе», опублікованої в 2003 році зруйнувало безпідставний міф. Згадане видання, редактором якої був поет Антон Цвид, що досліджував життя українських авторів регіону з вісімдесятих років ХХ століття, не була б такою якою вона стала без участі пана Олександра. Зібраний матеріал дозволив останньому стверджувати що регіональна література не тільки має свої традиції, але й може бути виділена як окрема школа, що й було відображено у вступних статтях, а також окремих публікаціях. Біографії берестейських діячів культури, громадських діячів, представників національного руху, підготовлені до антології, послужили також основою для низки статей (Герасимик Микола Дмитрович, Давидчик Василь Гаврилович, Динько Андрій Васильович, Дмухайло Іван Семенович, Дорошко Лідія Савівна, Китаєвський Володимир Ігнатович, Козяр Микола Миколайович, Котович Гнат Васильович, Котович Никанор Антонович, Крачко Володимир Макарович, Крижанівський Андрій Миколайович, Крижанівський Микола Климович, Криницький Василь Гнатович, Криницький Володимир Гнатович і інші) опублікованих у двадцяти п'яти томному виданні «Енциклопедія Сучасної України». Багато постатей, пам'яток, які інтригували Олександра Ільїна, згадуються на сторінках довідника Володимира Леонюка «Словник Берестейщини», ось тільки інформація про них написана відповідно до енциклопедичної стилістики телеграфним текстом. Тож він доповнив дороговказ свого попередника публікаціями з розлогими коментарями, документами і аналізом. Отже зроблено було справді немало.

З моменту ліквідації учительського інституту в Пинську не було умов для існування осередку гуманітарних студій на рівні вищої школи. За збігом обставин в момент організації в місті Поліського державного університету в його колективі з'явилась людина, яка була готова не тільки віднайти необхідні матеріали, проаналізувати їх і ще, що надзвичайно важливо, знайти їх місце в контексті традиційної культури місцевого населення, пов'язати з національними традиціями. Основні проблеми, які були підняті Олександром Ільїним виразно свідчать про особливості його бачення, підходів. Чому він не писав про такі магістральні, популярні теми, як діяльність товариства «Просвіта», «СельРоб», РСУК і тому подібне? Напевно не тому, що не знав про їх існування чи недооцінював їх значення. Можна переконливо констатувати, що пан Олександр широко використовував маєвтичний метод в регіональних студіях, берестейці. По-перше, своїми публікаціями він намагався розбурхати загальну дискусію про складних питаннях історії, долучити до них авторитетних дослідників. По-друге, зосереджувався на вузлових питаннях регіональної історії, історичних роздоріжжях, пунктах біфуркації. Магістральні теми покидав спеціалістам різних гуманітарних наук, а сам заповнював лакуни, які чи то з різних причин виявились невідомими, недоступними іншим дослідникам.

1. Мазур, П. Александр Ильин об Арсене Ричинском // Атлантида палескай гісторыі Аляксандра Ільїна / уклад., прадм., пасляс. А.Ігнацюк. - Мінск : Кнігазбор, 2021. - С. 12-15.
2. Місіюк, В. Творчість Олександра Ільїна в контексті регіональної історіографії // Атлантида палескай гісторыі Аляксандра Ільїна / уклад., прадм., пасляс. А.Ігнацюк. - Мінск : Кнігазбор, 2021. - С. 36-40.
3. Петрукович, М. Александр Ильин на страницах газеты «Берестейський край» // Атлантида палескай гісторыі Аляксандра Ільїна / уклад., прадм., пасляс. А.Ігнацюк. - Мінск : Кнігазбор, 2021. - С. 9-11.
4. Синкевич, М. Неисчерпаемость и безграничность таланта Александра Ильина // Атлантида палескай гісторыі Аляксандра Ільїна / уклад., прадм., пасляс. А.Ігнацюк. - Мінск : Кнігазбор, 2021. - С. 28-35.